پارسیان دژ
تاریخ، فرهنگ و میراث ایران

مجموعهٔ مقاله‌ها
نسخهٔ ماندگار

ایران در دوران معاصر

ایران در مسیر استقلال ، پس از حاکمیت اعراب

نویسنده: شمشاد امیری خراسانی

انتشار: ۲۸ مرداد ۱۳۹۴ · ۹ دقیقه مطالعه

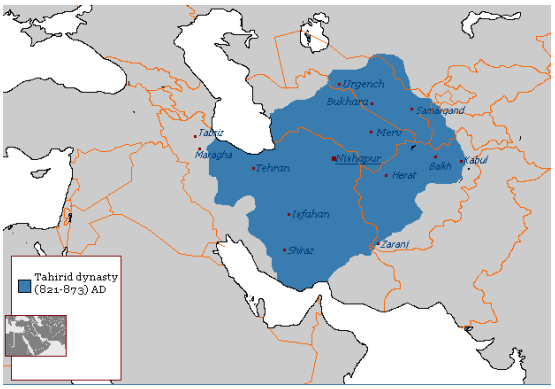

چکیدهٔ مقاله

مقدمه : پس از دو قرن حاکمیت اعراب مسلمان بر ایران ، شرایط برای تشکیل حکومت های ایرانی در سده های سوم هجری فراهم آمد .در این مطلب با فراز و فرود مهم ترین سلسله های ایرانی در سده های سوم تا پنجم اشنا خواهید شد . زمینه های تاسیس حکومت های ایرانی : پس از روی کار آمد بنی عباس ، ایرانیان در اداره قلمرو خلافت سهیم شدند و علاوه بر وزارت و سایر مشاغل دیوانی ، حکومت ولایات و فرماندهی سپاه را نیز به عهده گرفتند . انتصاب افرادی از خاندان هایی ریشه دار ایرانی به حکومت ولایات توسط خلافت عباسی و سپس موروسی شدن

پارسیان دژ / ایران در دوران معاصر

مقدمه :

پس از دو قرن حاکمیت اعراب مسلمان بر ایران ، شرایط برای تشکیل حکومت های ایرانی در سده های سوم هجری فراهم آمد .در این مطلب با فراز و فرود مهم ترین سلسله های ایرانی در سده های سوم تا پنجم اشنا خواهید شد .

زمینه های تاسیس حکومت های ایرانی :

پس از روی کار آمد بنی عباس ، ایرانیان در اداره قلمرو خلافت سهیم شدند و علاوه بر وزارت و سایر مشاغل دیوانی ، حکومت ولایات و فرماندهی سپاه را نیز به عهده گرفتند . انتصاب افرادی از خاندان هایی ریشه دار ایرانی به حکومت ولایات توسط خلافت عباسی و سپس موروسی شدن زمامداری آن خاندان ، زمینه ساز تشکیل برخی سلسله های ایرانی بعد از حاکمیت اعراب شد .

خراسان ، پیشگـــام جنبش های سیاسی ، اجتماعی و فرهنگی :

ولایت خراسان در سده های نخست هجری سهم بر جسته ای در تحولات سیاسی ، اجتماعی و فرهنگی خلافت اسلامی داشت ، خراسانیان در جریان دو رویداد مهم تاریخی (نابودی امویان و به قدرت رسیدن عباسیان و نیز انتقال خلافت از امین به مامون) نقش افرین بودند . همچنین در پی قتل ابومسلم ، آن دیار صحنه جنبش های سیاسی اجتماعی و مذهبی بود.

خراسان در سده سوم هجری به پشتوانه پویایی فرهنگی و تمدنی ، اقتصادی خود در مسیر استقلال سیاسی فرهنگی ایران گام نهاد . و نخستین سلسله های ایرانی از خراسان سر بر اوردند

سلسه طاهریان :

سلسله طاهریان را سرداری به نام طاهرذوالیمینین تاسیس کرد. طاهر در ماجرای اختلاف امین و مامون فرمانده سپاه خراسان بود که پس از فتح بغداد امین را به قتل رساند و خلافت را برای مامون استوار ساخت . او مدتی پس از آنکه از سوی خلیفه به حکومت خراسان منصوب شد نام مامون را از خطبه انداخت و اعلام استقلال کرد اما اندکی بعد در گذشت . (این اقدام طاهر را میتوان نقطه عطفی در مسیر کسب استقلال ایران دانست)

اوضاع و شرایط شرق ایران و محبوبیت طاهریان در خراسان مامون را ناگزیر کرد که امارت خراسان را به فرزندان طاهر واگذار کند . پس از آن طاهریان به مدت نیم قرن بر خراسان فرمانراندند و حکومت طاهریان که بر اثر شورش های بی وقفه خوارج و نهضت علویان طبرستان ضعیف شده بود سرانجام توسط یعقوب لیث بر افتاد .

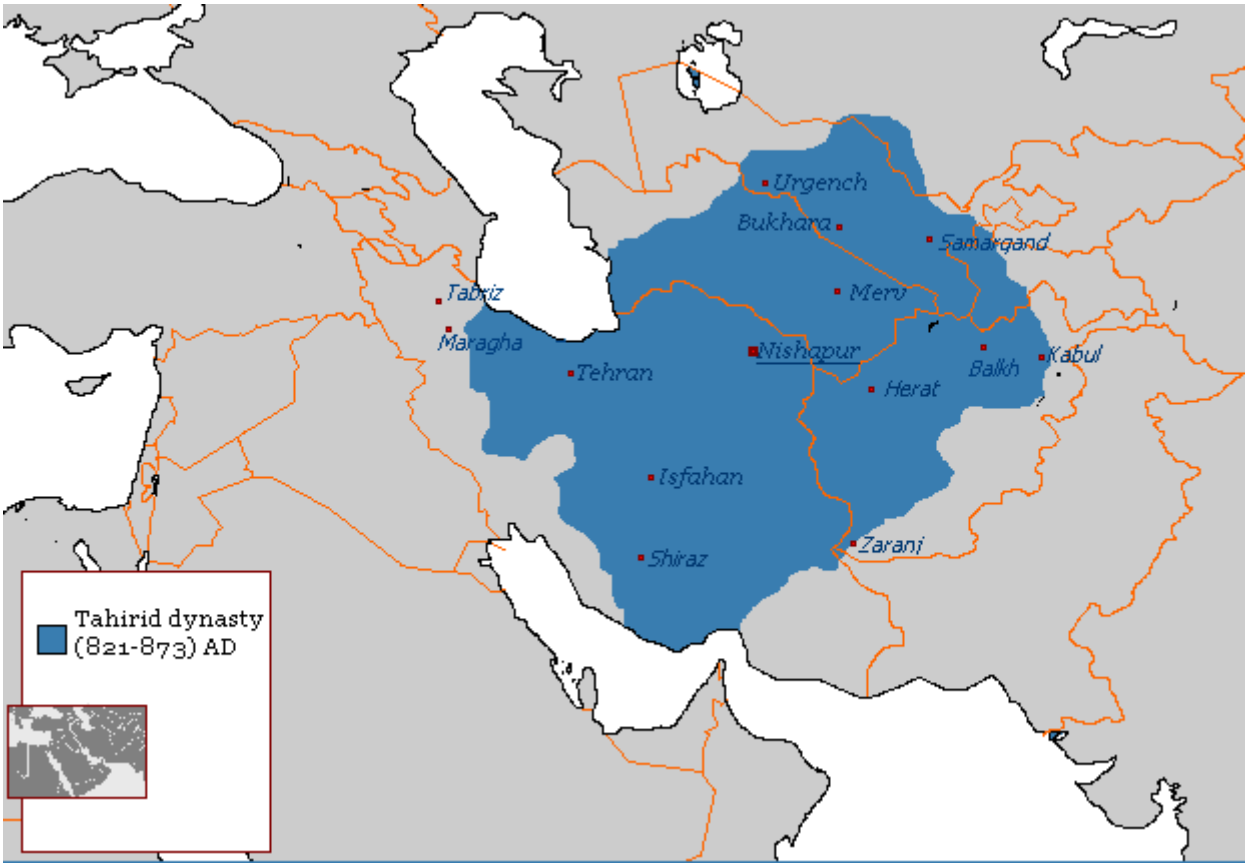

قلمرو حکومت طاهریان

صفاریان : حکومت عیاران

سلسه مستقل صفاریان از سیستان سرزمین زادگاه پهلوانان بر آمد . این ولایت از خیلی سال ها ، پیش از تاسیس حکومت صفاریان صحنه فعالیت گروه های ناراضی و دشمنان خلافت بود .

عیاران گروهی منسجم و ریشه دار در تاریخ ایران بودند که برا اساس اصول اخلاقی و مبارزاتی ویژه ای به دور هم جمع میشدند و فعالیت میکردند . آنان به جوانمردی ، شجاعت ، و دفاع از مظلومان و تهی دستان در مقابل ستم گران و ثروت مندان مشهور بودند . عیاران اغلب از مردم فرودست شهری بودند که از طریق تصاحب اموال ثروت مندان امرار معاش میکردند .

یعقوب لیث صفاری که خود عیار بود به اتکای نیروی عیاران و بی آنکه اجازه و فرمانی از خلیفه یا نایبان او داشته باشد در مسیر دستیابی به قدرت گام نهاد او پس از پیروزی بر مدعیان ، حکومت صفاریان را در سیستان به مرکزیت شهر زرنج (زرنگ) تاسیس کرد . خلیفه به ملاحظه اقدام یعقوب در سرکوب خوارج و جهاد با کفار مرزهای شرقی فرمان حکومت سیستان،کابل و بلخ را برای وی فرستاد اما وقتی یعقوب لیث نیشابور را گرفت و حکومت طاهریان را بر انداخت خلیفه اورا یاغی خواند روابط صفاریان و خلافت عباسی به دنبال لشکرکشی ناموفق یعقوب به بغداد ، خصمانه ترشد.

پس از مرگ یعقوب لیث برادرش عمرو لیث به حکومت رسید . عمرو سیاست محتاطانه ای نسبت به خلافت در پیش گرفت . او به نام خلیفه خطبه خواند و خلیفه نیز فرمان حکومت سیستان و خراسان و فارس ا به نام او نوشت . اما با این حال خلافت بغداد همچنان به صفاریان بی اعتماد بود و از هر فرصتی برای ضربه زدن به آنها استفاده میکرد .عمرو لیث سرانجام در جنگ با امیر اسماعیل سامانی به اسارت در امد و در بغداد به فرمان خلیفه به قتل رسید .

خدا خانه مسجد جامع عتیق در شیراز از اثار دوره صفاریان

سامانیان :حکومت دهقانان

سامانیان یکی از خاندان کهن ایرانی بودند که نسبت خود را به بهرام چوبین (سردا معروف ساسانی) میرساندند . بزرگ سامانی ، سامان خدات از دهقانان خراسان بود که مسلمان شد و مورد حمایت حاکم اموی خراسان قرار گرفت ، دهقانان یکی از گروه های اجتماعی بازمانده از دوره ساسانی بودند که در سده های نخست هجری به خصوص در خراسان ، نفوذ و قدرت قابل توجهی داشتند . فرزندان و نوادگان سامان در خدمت والیان خراسان بودند و در زمان خلافت مامون به حکومت برخی از شهر های ماوراءنهر منصوب شدند .

امیر اسماعیل سامانی به فرمان خلیفه عباسی بر تمام ماوراءنهر حکومت یافت ، او پس از پیروزی بر عمرو لیث و شکست فرمانروای علویان خراسان ، سیستان ، گرگان ، طبرستان و ری را نیز فتح کرد و حکومت سامانیان را در سرزمین های شرقی ایران تاسیس کرد . فرمانروای سامانیان بیش از یک قرن دوام اوردند .

امیران سامانی اگرچه حرمت خلفا را نگه میداشتند و نسبت به آنها اظهار اطاعت و تابعیت میکردند ، اما در عمل

امیرانی مستقل به حساب می امدند و نفوذ و اقتدارشان در درون قلمرو خود نامحدود بود

زوال و سقوط :

حکومت سامانیان با پشتیبانی دهقانان شکل گرفت اما امیران سامانی با به خدمت گرفتن غلامان ترک در دربار و سپاه به تدریج از نفوذ و قدرت سیاسی نظامی دهقانان کاستند . درگیری و تضاد میان دیوان سالان ایرانی و سپه سالاران ترک به هرج و مرج در ارکان زمامداری سامانیان انجامید در چنین شرایطی ترکان قراخانی و غزنویان سر بر آوردند و یکی ماوراءنهر و دیگری خراسان را تسخیر کرد و به فرمانروایی سامانی ها پایان دادند

علویان طبرستان : حکومت سادات

ولایات ساحلی دریای مازندران به سبب شرایط خاص جغرافیایی دیرتر از سایر نواحی ایران توسط اعراب فتح شد در سده دوم و سوم هجری شماری از سادات علوی پیرو مذهب شیعه که مورد آزار و اذیت خلفا و وابستگان انها قرار داشتند به این منطقه پناه اوردند . علویان با اخلاق پسندیده و رفتار انسانی مردم را جذب خود کردند .

سرانجام مردم و خاندان های متنفذ طبرستان و دیلم یکی از سادات علوی به نام حسن بن زید که فردی جسور و عالم بود به رهبری خیش برگزیدند . حسن ابن زید با اخراج حاکم طاهریان از آن دیار، حکومتی به مرکزیت شهر آمل

بنیان نهاد .او دامنه قلمرو خود را به گرگان و حتی ری و قزوین نیز رساند .

خلافت عباسی سیاست خصومت آمیزی علیه حکومت علویان در پیش گفت . خلفا علاوه بر فرستادن چندین سپاه به جنگ با علویان طاهریان و سامانیان را به جنگ با علویان فراخواندند .فرمانروایان علویان به سبب تهاجم نیرو های خلافت و حکومت های رقیب (طاهریان صفاریان سامانیان) بار ها تا مرز سقوط پیش رفت اما به سبب حمایت مردم طبرستان و دیلم دوباره قدرت گرفتند. حکومت علویان سرانجام در نتیجه اختلافات داخلی فروپاشید . در دوران زمامداری علویان مذهب شیعه گسترش یافت .

زیاریان :

در سال های پایانی حکومت علویان ،شماری از فرماندهان محلی وارد رقابت و کشمکش با یکدیگر شدند . مرداویچ زیاری یکی از آنان بود که ادعا داشت نسبش به شاهان گیلان قدیم میرسد . او پس از پیروزی بر تعدادی از سرداران مدعی شهر ها و مناطق وسیعی در شمال ، مرکز، غرب و جنوب ایران تحت فرمان خود گرفت و اصفهان را به پایتختی برگزید .

مرداویچ در خیال احیای شاهنشاهی ساسانیان بود . او علاقه زیادی به اداب و سنن باستانی ایران نشان میداد . تاجی جواهر نشان مانند تاج انوشیروان برسر نهاد و بر تخت زرین مینشست .

سلسله زیاریان پس از قتل مرداویچ به دست غلامان شورشی بیش از یک قرن دوام اورد .

برج قابوس از بناهای دوره زیاریان

آل بویه : حکومت دیلمیان

تاسیس و استقرار : سلسله ال بویه را پسران ابوشجاع بویه (علی ، حسن ، احمد) از اهالی دیلم پایه گذاری کردند. بویه شغل صیادی را رها کرد و به همراه فرزندان خود به خدمت سرداران محلی درآمد . پسران بویه پس از پیوستن به مرداویچ به حکومت شهر های مختلف منصوب شدند.

فرزندان بویه پس از مرگ مرداویچ به پشتوانه جنگجویان گیل و دیلم ، حکومت خود را بر بخش های وسیعی از مرکز ، غرب، و جنوب ایران گسترش دادند یکی از برادران ، سپس با استفاده از اوضاع نابه سامانی خلافت عباسی بغداد را تسخیر کرد و عراق را نیز به قلمرو بوییان افزود (در این دوره حتی خلافت های عرب به قبل بازگشتند و ایرانیان بر انها حکومت میکردند) پسران بویه با تقسیم متصرفاتشان میان خود موجب شکل گیری سه شعبه از حکومت ال بویه به مرکزیت شهر های ری شیراز و بغداد فراهم اوردند .

اوج اقتدار و شکوفایی : حکومت ال بویه در زمان فرمانروایی عضدالدوله به اوج افتدار و شکوفایی خود رسید . قلمرو بوییان در عهد او به نهایت گستردگی و وحدت سیاسی رسید و شامل بخش وسیعی از ایران عراق و قسمت هایی از عربستان بود . عضد الدوله نخستین امیری بود که خلیفه به او لقب شاه داد و به دستور او بیمارستان عضدی بغداد و بند امیر فارس ساخته شد .

سکه در دوره آل بویه

اهمییت و نقش تاریخی ال بویه : حکومت آل بویه در تاریخ ایران اهمیت خاصی داشت زیرا :

۱: پسران بویه حکومتی مستقل برپا کردند و خلافت عباسی به مدت یک قرن تحت سلطه و سیطره خود در اوردند .

۲: بوییان پیرو مذهب شیعه بودند و در دوران انها تشیع گسترش یافت

۳: بوییان همچون سامانی ها و دیگر سلسه های ایرانی برای زنده کردن فرهنگ و سنت های ایرانی کوشش کردند و حتی نسب خود را به بهرام گور رساندند

یکی دیگر از ویژگی های برجسته حکومت ال بویه مدارای مذهبی بود. بوییان نه تنها با پیروان مذاهب مختلف

اسلامی،بلکه با پیروان دیگر دین ها نیز به نرمی و مدارا رفتار میکردند

انحطاط و سقوط : تشدید رقابت های درونی خاندان بویه پس از عضدالدوله و بروز شورش در قلمرو آنان موجب ضعف و انحطاط سیاسی حکومت بویه را فراهم اورد در چنین شرایطی نیروی تازه نفس سلجوقیان به فرمانروایی ال بویه بر ایران و عراق پایان داد .

قلمرو ال بویه

ارجاع به این مقاله

شمشاد امیری خراسانی، «ایران در مسیر استقلال ، پس از حاکمیت اعراب»، پارسیان دژ، ۱۳۹۴.

خواندن مقاله و پیوست‌های آن در وب‌سایت پارسیان دژ

نشانی ثابت این نسخه:

https://www.parsiandej.ir/articles/1669/pdf/ایران-در-مسیر-استقلال-پس-از-حاکمیت-اعر.pdf

آخرین ویرایش مقاله: ۱۲ مرداد ۱۴۰۵